

Շողեր Մինասյան,
ԱրՊՀ ակ. Ս. Աբրահամյանի անվ. հայոց լեզվի ամբիոն, բ.գ.թ., դոցենտ
էլ.հասցե՝ shogher.minasyan@mail.ru

Լեզվաստիպանական միջոցների դրսևորումը Ղարաբաղի բարբառի դարձվածներում
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՐԻ ԴԱՐՁՎԱԾՆԵՐՈՒՄ

Դարձվածների ծագումը կապված է լեզվամտածողության զարգացման բարձր մակարդակի հետ, երբ լեզուն վերացարկումներ կատարելու ունակություններ է ձեռք բերում: Լեզվաստիպանական միջոցները, դրսևորվելով Ղարաբաղի բարբառի դարձվածներում, խոսքին տալիս են այն պատկերավորությունն ու ներգործության ուժը, որով իրենք են օժտված: Ղարաբաղի բարբառի դարձվածներում հանդիպում են ոճական այնպիսի հնարներ, ինչպիսիք են փոխաբերությունը, փոխանունությունը, համեմատությունը, չափազանցությունը, շրջասույթը, հեգնանքը և այլն: Հնդվածում դիտարկվում է այդ ոճական կառույցների արտահայտվածությունը Ղարաբաղի բարբառի դարձվածներում:

Բանալի բառեր. դարձված, պատկերավորություն, ոճական արտահայտչամիջոց, փոխաբերություն, փոխանունություն, համեմատություն, խորհրդանշան, շրջասույթ, հեգնանք, չափազանցություն, անշաղկապություն, անձնավորում:

Шогер Минасян,
к.ф.н., доцент,
кафедра армянского языка им. академика С. Абрамяна

ВЫРАЖЕНИЕ ЭКСПРЕССИВНЫХ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ КАРАБАХСКОГО ДИАЛЕКТА

Фразеологизм восходит к высшим уровням развития речемыслительной деятельности - к лингвистической абстракции. Языковые средства экспрессии, реализуясь во фразеологизмах Карабахского диалекта, передают ему ту экспрессивность и воздействующую силу, которой они сами обладают. Во фразеологизмах Карабахского диалекта встречаются следующие виды стилистических фигур: метафора, метонимия, сравнение, гипербола, перифраз, эллипсис, ирония и другие. В статье обсуждается выраженность этих стилистических фигур во фразеологизмах Карабахского диалекта.

Ключевые слова: фразеологизм, экспрессия, стилистическая фигура, метафора, метонимия, сравнение, символ, перифраз, ирония, гипербола, эллипсис союзов, персонификация.

Shogher Minasyan,
Ph.D., Associate Professor,
Chair of Armenian Language after Academician S. Abrahamyan

OCCURRENCE OF LINGUISTIC EXPRESSIVE MEANS IN THE IDIOMS OF THE KARABAGH DIALECT

The origin of phraseologism is connected with the higher order of linguistic thinking - with the development of ability for linguistic abstractions. Linguistic expressive means, produced in the phraseologisms of the Karabagh dialect, impart to it by their expressiveness and persuasive power. The stylistic devices occurring in the idioms of the dialect are metaphor, metonymy, comparison, hyperbola, periphrasis, ellipsis, irony, etc. The article reviews the realization of these stylistic devices in the phraseologisms of the Karabagh dialect.

Keywords: idiom, linguistic expressiveness, stylistic means, metaphor, metonymy, comparison, symbol, periphrasis, irony, hyperbola, ellipsis of conjunction, personification.

Ինչքան էլ որ դարձվածները իրենց ծագմամբ կապված են լեզվի զարգացման նախնական շրջանի հետ, այնուամենայնիվ դրանք չեն առաջացել բառերի ծագման հետ միասին: Քանի որ դարձվածը լեզվական ավելի բարդ երևույթ է, այն անպայման կապված է լեզվամտածողության զարգացման ավելի բարձր մակարդակի հետ, երբ լեզուն վերացարկումներ կատարելու ունակություններ է ձեռք բերում: Մարդու մտածողության և կենսափորձի զարգացման ավելի բարձր մակարդակում, երբ մարդն ի վիճակի է եղել վերացարկում կատարելու, բառերին արդեն նոր իմաստներ է տվել և կարիք առաջանալու դեպքում իր մտքերն ավելի արտահայտիչ, դիպուկ ու տպավորիչ դարձնելու համար, հատկանիշը վերագրելով առարկային, կազմել է նաև այնպիսի բառազուգորդումներ, որտեղ երբևէ էլ կապակցության բաղադրիչները հանդես են եկել իրենց ոչ իսկական, այլ փոխաբերական իմաստներով: Դրա հետևանքով էլ փոխվել է ամբողջ կապակցության իմաստը. այն ձեռք է բերել բոլորովին նոր իմաստ, որը շատ հաճախ չի բխել առանձին բաղադրիչների իմաստների գումարից:

Որպես բառերի կամ բառակապակցությունների փոխաբերական գործածության հետևանքով առաջացած լեզվական միավորների՝ դարձվածների ձևավորման հիմքում ընկած են նաև տարբեր լեզվաոճական հնարներ:

Ոճական արտահայտամիջոցները մտքերն արտահայտելու հատուկ, ոչ սովորական միջոցներ ու եղանակներ են, որոնք ծառայում են միտքն ու գաղափարը ուժեղացնելու, դրանք գեղեցիկ, զարդարուն, առավել պատշաճ, դիպուկ ու նպատակասլաց արտահայտելու խնդրին և կամ ասվածին հուզականություն, զգացմունքայնություն տալու, նրա մեջ կիրք ու կամք դնելու և ունկնդրի կամքի ու զգացության վրա ներգործելու նպատակին:

Իրենց զանազան տեսակներով դրսևորվելով դարձվածներում՝ լեզվական արտահայտամիջոցները նրանց են հաղորդում արտահայտության այն պատկերավորությունն ու ներգործության ուժը, որով օժտված են իրենք:

Բարբառի դարձվածներում հանդիպում ենք ոճական այնպիսի հնարների, ինչպիսիք են փոխաբերությունը, փոխանունությունը, համեմատությունը, չափագանցությունը, շրջասությունը, գեղջումը և այլն:

Մտածողությունը կարող է արտահայտվել լեզվական այնպիսի միջոցներով, որոնք կամ առարկայնորեն են արտահայտում իրենք ու երևույթները և նրանց հարաբերությունները և կամ օբյեկտիվ իրականության իրենք ու երևույթները արտացոլում են պատկերների միջոցով, խոսքի ոչ բնական եղանակով և հազվադեպ են լինում հույզներով ու զգացմունքներով: Համապատասխան մտածողության այս երկու եղանակի՝ բառերը, բառակապակցությունները և նախադասությունները կարող են գործածվել երկու կերպ՝ իրենց բուն նշանակություններով և փոխաբերաբար: Փոխաբերությունը (նաև ոճական մի շարք այլ հնարներ) հիմնվում է բառերի փոխաբերական գործածության վրա: Այն դարձվածներում հանդիպող ոճական հնարներից ամենագործունն է, և հենց իրենք՝ դարձվածները, համարվում են լեզվական փոխաբերություններ¹:

Փոխաբերության հիման վրա ստեղծված դարձվածների մի մասում փոխաբերաբար առնված է անդամներից մեկը՝ *մ՞զը ծնոր / ճածոր տղ՞նեալ (մեկի ջանքերը, վատասկը, երախտիքը իզուր անցնել), նամուսը տափը / ցր՞խը կոխել (անարգել, պատվազրկել), մյուս՝ քանակային անհամեմատ մեծ կազմ ունեցող դարձվածներում փոխաբերական նշանակություն ունեն բոլոր անդամները՝ խաղը վեր աճել (1. չափն անցնել, 2. ձանձրացնել), փօրը հացուտ աճել (մի քիչ սնվելով՝ քաղցը մեղմել), դէյնը մրսան աճօս օճել (մեծ զավ պատճառել), ք՞նքն տերման քամուն տալ (անցածը քրքրել):*

Փոխաբերությամբ դարձվածներ են կազմվել ժողովրդի բազմադարյան կյանքի դիտումների ու կենսափորձի հիման վրա, որոնք և իրենց արտահայտությունն են գտել ինչպես առականներում ու առածներում, այնպես էլ դարձվածներում: Այսպես, *անզուրը կախ աճել* դարձվածն ունի *ուշադիր լսել, ականջ դնել* նշանակությունը. ժողովուրդը նկատել է, որ էշը լուռ կանգնած <<լսելու>> ժամանակ ականջները կախում է: Էշն ու ձին ականջները կախում են, երբ հիվանդ են լինում. դրա հիման վրա էլ առաջացել է *ընզուճնէ վեր թօղնէլ (հիվանդանալ)* դարձվածը:

Չազման նույնպիսի հիմունք ունեն նաև *վրդալու կանչ (անտեղի ասված խոսք), շանը ըրիսան պատառ խրիլ (մեծ դժվարությամբ որևէ բան ձեռք բերել), կրրակէն (լրրա) լր՞ի աճել (կրքերը բորբոքել, գրգռել), ձօ՞քձօ՞ք ըրիսա / կրտարա կէնալ (իրար հետ վիճել)* և այլ դարձվածներ:

Ավելի հաճախ փոխաբերությամբ կազմված դարձվածների ուղղակի իմաստը նրանց դարձվածային նշանակության արտաքին նշանն է՝ *ունքամաչը փօթ քրցի (շատ մաշյլ՝ տխուր լինել), կրլօխը ք՞նքնէլ (1. շվարել, ինչ անելը չիմանալ 2. քաղցը խոսքերով խաբել՝ հմայել), պիրանէն ճիւղերը ք՞նքնէլ (շատ սոված լինել), լձօ՞քձօ՞ք աճօս օճել (1. մեկին ծաղրել, 2. խնդրել, աղաչել):*

Բազմաթիվ փոխաբերությունների առաջացման համար հիմք են ծառայել պատրաստի գործածություն ունեցող կայուն համեմատությունները: Մշտական կրկնությունների պատճառով նրանք կրճատվել են և կորցնելով *նրանք* կամ *մընչանք* կապական բաղադրիչը՝ վերածվել փոխաբերությունների՝ *կօտրած քրթնլ (ուսները նաև կօտրած քրթնլ լձօ՞քնրան մաչը լղնէլ), ջանը կրրակ ընզած (ջանը կրրակ ընզածու նրան տէս ու տէն լղնէլ), շան հ՞ չձօք (շան նման հ՞ չի), օղտու աչկ (օղտու աչկու մընչանք կուճի, մին թօ՞գ (մին թօ՞գձօ՞ք մընչանք):*

Երբեմն նման կարգի դարձվածների առաջացման համար հիմք է ծառայում ներքին՝ լեզվական միջոցներով չարտահայտված համեմատությունը՝ *ք՞նքն կրլէկէլ (անկարելիին անել՝ կատարել), տերտակ ըրուրուրց ըրօրէլ (1. աննպատակ գործ բռնել, 2. պարսպ լինել), կարծ կ՞քնի հընձիլ (1. հոգնեցնող՝ դժվար գործ կատարել, 2. անհաջողության մեջ ընկնել), մանանալ պրտատանալ շինիլ (մշտական խոսակցության կշտամբանքի առարկա դարձնել):*

Փոխաբերության առաջացման ամենատարածված միջոցներից է նմանությունը, որի հիման վրա ձևավորված դարձվածները բարբառում մեծ թիվ են կազմում՝ *աղու յրրա ք՞նքնէլ (1. բնագոյով գնալ, 2. արագ գնալ), սաջու մաչի լօք տալիս ալէլլ (տարադուր, անհանգիստ, չարածճի մարդ), լ՞ճճ ոսնաղ (ամոթխած, անհամարձակ, ամաչկոտ անձ), հրրսընրում տըած հարթնը (սայտառակված անձ), Աալէլա կ՞առնը (հեզ, հնազանդ, խեղճ մարդ), օխձանչու թօրթալ (կեղտոտ շոր՝ զգեստ):*

Ժողովրդական լեզվի մեջ տարածված երևույթ է կրկնափոխաբերությունը. այս դեպքում փոխաբերաբար առնված գաղափարն նորից է առնվում փոխաբերաբար, այսինքն՝ կապակցությունը հանդես է գալիս կրկնակի փոխաբերությամբ: Ոճական այս հնարը դրսևորվել է նաև դարձվածներում: Օրինակ, *փօրը վեց-վեց աճել (շատ քաղցած լինել)* դարձվածում *վեց-վեց աճել-ընդհանրապես գալարվել* գաղափարի փոխաբերությունն է, իսկ գալարվելը՝ քաղցած լինելու: Նույն ձևով էլ *խօտ չընք ըրածում (անասունի նման հիմար՝ ապուշ չենք):*

Փոխաբերության հիման վրա ստեղծված դարձվածների մի մասը եթե առաջին հայացքից իսկ հասկանալի է, ապա մի այլ մասը կարիք ունի իմաստաբանական վերլուծության: Այս տեսակետից հետաքրքրություն է ներկայացնում դարբաբայան մի շարք դարձվածների քննությունը. *հագգար մաղա հաց կերած / հ՞քնքն փառչալ ճածը խրմած (փորձառու)*. փորձառու է նա, ով լինում է տարբեր տեղերում, շփվում է բազմապիսի մարդկանց հետ, *սիպտակ կրտք՞ նրեաշ տալ (մեկին շփանալու՝ քմահաճ դառնալու առիթ տալ)* - նկատի է առնվում այն հանգամանքը, որ երևես են առնում ծիծաղաղեմ մարդկանց վերաբերմունքից, *աշան աճել (գրել, գալուցիկ անել)*. այս կապակցության ուղղակի իմաստն է՝ *խորձը կալում գրել կալսելու համար*, որի փոխաբերական գործածության հետևանքով էլ առաջացել է հիշյալ դարձվածը, *ըրամակ ըղնէլ (մարդամեջ ընկնել, հեղինակություն ձեռք բերել)*. *ըրամակ* բառը առաջացել է *երամակ* բառից, *կ՞րրկ՞ ամօտ աճել (լողանալ)*. հայկական սովորությամբ լողանալու, մաքրվելու և լվացքի օրը շաբաթ օրն է՝ *կ՞րրկ՞ ամօտը*.

Բարբառում մեծ է փոխանունության հիման վրա առաջացած դարձվածների թիվը. ընդ որում, դարձվածներում հանդիպում ենք փոխանունության բազմապիսի դեպքերի: Փոխանունությունը հատկապես տարածված է մարմնի անդամների անուններով կազմված դարձվածներում: Ինչպես գրական հայերենում, բարբառում ևս տարածված երևույթ է զգայությունների անվան փոխարեն զգայարանների անունների գործածությունը, որից էլ առաջ է գալիս փոխանունությունը: Այսպիսի կիրառությամբ հանդես են գալիս մարմնի ոչ թե բոլոր անդամները, այլ նրանց մի մասը միայն՝ *անզուճ, աչկ, պերան, լձօ՞քձօ՞ք, կր՞նխ, իր՞ու, լրղէ, փօր, ծը՞րք, վր՞նք* և այլն: Այսպես, լսողություն ասելու փոխարեն ժողովուրդը նախընտրում է *անզուճ* բառը: Սա նպատակահարմար է նրանով, որ զգայությունն ավելի է

¹Պողոսյան Պ., *Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ*, II մաս, Երևան, 1991:

շեշտովում, խոսքը դառնում է ավելի պատկերավոր և միաժամանակ՝ պարզ ու մատչելի, ուրեմն՝ ժողովրդի կողմից ավելի գործածական: Այդ ձևով կազմված ունենք **անգունը ծանոթը**(խոսողությունը թույլ), **ընգունեն սրբել / չնք/ անել**(խոսողությունը լարել),**ընգունեն կատել** (խել չցանկանալ, դիտմամբ չլսել) և այլ դարձվածներ: Նույն ձևով **աշկը** փոխարինում է տեսողությանն ու հայացքին և կազմում է բազմաթիվ դարձվածներ. **աշկավոր լողել**(նկատվել),**աշկավ չափել** (հայացքով գննել), **աշկան քրցիլ**(անուշադրության մատնել): **Պէրանը (բո՛խ)** և **թձգածն** փոխարինում են խոսքին. **պէրանը / թձգածն ձձր՞ն պահել**(լռել, խոսելիս չափն իմանալ),**պիրանավը հավը փրթնել**(չափազանց ծարար լեզու ունենալ), **թձգածն ծրրավը տանել**(շիտակ խոսել), **թձգածն կրթ անել / պրտը պատ քրցիլ** (1. շողորթել, քծնել, 2. ասելիքը դիտմամբ ձգձգել),**բո՛խ / պէրանը շաղ տալ**(վայրահաշել): Մի շարք դարձվածներում **պէրանը (բո՛խ)** փոխարինում է ստամոքսին՝ **բո՛խը / պէրանը շօռ ածել**(ուտելու համար այս ու այն կողմ ընկնել), **ծր՛քք պիրանեն հրցքքնել**(կարողանալ ապրուստը հոգալ), **բո՛խն / պիրանեն յե՛իլ** (կերակրել): **Կրթնը** փոխարինում է խելքին ու դատողությանը. **կրթնը կարգքնել**(շփոթվել, մոլորվել), **կրթնը լողնել**(հասկանալ), **կրթնը վարել**(խաբել), **կրթնը շրնել ցրնուտել**(վատ՝ չար մտադրություն առաջանալ):

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ մարմնի հիշյալ մասերի անուններով կազմված ոչ բոլոր դարձվածներում է առկա զգայող օրգանը զգայության փոխարեն փոխանունության տեսակը: Օրինակ, **ընգունեն թակած**(տխամար, ապուշ), **աշկը հանել** (1. պատժել, 2. խիստ վնասել, 3. մեկի նախանձը շարժել, ի հեճուկա մեկի՝ մի բան անել), **աշկերը շրճը քաշել**(նիհիլել), **թձգած նրիաշ տալ**(ծարրել),**կրթնն արկանք աղալ**(1. սաստիկ տանջել՝ չարչարել, 2. խիստ նախատել՝ պատժել),**կրթնն քար քրցիլ**(անխնայ փստնել՝ ծախսել):

Հնում ժողովուրդը չէր սահմանազատում կրծքավանդակն ու փորը: Կարծում էին, թե սիրտը գտնվում է փորում: Վերջինիս սահմանները շատ ավելի լայն էին պատկերացում: Մյուս կողմից, լավ ծանոթ չլինելով ստամոքս օրգանին, նրա գործառնությունները վերագրում էին սրտին: Սրտի և ստամոքսի շփոթությունից էլ ծագեց սրտի ու փորի շփոթությունը, որի հետևանքով փորին վերագրվեցին սրտի հատկանիշներ (մարդու ներքին, ներքին դիտարկությունը, նկատառումը), և ընդհակառակը: Որպես այս երևույթի լեզվական ապացույցներ՝ ունենք **փորը դաժավ լի՞՞ղ**(նախանձ, չարակամ, խարդախ),**փորը յլ՛ր չօնել**(նախանձել), **սր՛տը թափել/յլ՛տ տալ**(փսխել), **սր՛տը ք՛իների**(նվաղել) և այլ դարձվածներ:

Մարդկային զգացմունքների ու զգացումների արտահայտության համար գործածվում են **սր՛տ, իր՛քս, թձն, ծր՛քք, լրղէ** և այլ բառեր: Սիրտը միակ օրգանն է, որով ժողովուրդը այնքան հարուստ կերպով ներկայացնում է մարդու հոգեկան աշխարհը: Ներքին դիտարկություն-նկատառում են նշանակում **սր՛տը պէնալ** (1. գաղտնիքները՝ մտատանջությունները մեկին պատմել, 2. զվարթացնել, ուրախացնել), **թձ՛ մձձգ սրրտավ**(անկեղծորեն, առանց հետին մտքի), **սրրտան ճձձր խրթնել**(ուրախություն պատճառել) և այլ դարձվածներ: Բացի մարդու ներքինից և ներքին դիտարկությունից՝ սիրտն արտահայտում է նաև այլ հատկանիշներ. **զգայունություն սրրտան պէրակ, սրրտեն նի կ՛ն**, **սր՛տը քամէ տարած, սր՛տը կուտար տղ՛նալ, վախ՝ սր՛տը ճձձր կրտրթել, սր՛տը մըրսել, սր՛տը փորը լղնել, տխրություն սրրտավը աղու ք՛իների, սրրտան թձն կաթել, սր՛տը կօշ / հօփ կ՛ն**, ուրախություն՝ **սր՛տը լինանալ, սր՛տը յլ՛տ ք՛իների, սր՛տը կ՛իբրիքքնել, սրրտեն մին աձձլ յլ՛ղ քրսել**, նվիրական ու ներքին այլ զգացմունքներ՝ **սր՛տը լի՞՞ղ, սր՛տը աձձրթձր կ՛ն, սր՛տը լէն / հ՛րգ՛ կ / պէց, սր՛տը տրկրտիլ՛ր անել, սր՛տը քար:**

Սակավ դարձվածներում վախի զգացողություն են արտահայտում **լրղէ** բառով կազմված կապակցությունները՝ **լրղէն ճարել, լրղէն ճձձր կրտրթել, լրղէն չուրանալ, լրղէն ցրմարել, լրղէն սրրտապել**. սա գալիս է ժողովրդի այն դիտումից, թե ուժեղ վախից լեղին պատռվում է:

Երևր մարդու հոգին կարգալու հնարավորություն է ստեղծում և խորհրդանշում է մարդու վարքագծի հետ կապված հատկանիշներ: **Իր՛քս** բառով կազմված դարձվածներն արտահայտում են **ներքին համարձակություն և անհամարձակություն իր՛քս անել, իրքս-իր՛քս անել / իների, իր՛քսը պարզ, իր՛քսը պէց, իր՛քսը սր՛վ, իր՛քսը պրտատած, բնավորության մեղմություն և կոպտություն՝ իր՛քսը կակօղ, իր՛քսը ցօրտ, իր՛քսը պրթըրձիք՛վ լրղացած, արտաքին գեղեցկություն՝ իր՛քսն փրավ / փրթթձձ կօտվէ, Իր՛քսն յրթձձ անխ՝ կօտվէ**: Երևս բառը ինչպես գրական հայերենում, բարբառում ևս ունի **անոթ** բառի նշանակությունը (անիր՛քս անամոթ). **իր՛քսը կուանալ կաշի, իր՛քսան պէնը, շան իր՛քս իների**: **Անոթ** բառի նշանակությամբ հանդես են գալիս նաև **իր՛քսն ճձձր, իր՛քսն մէտներ, իր՛քսն փ՛րք՛ն** և կապակցությունները՝ **իր՛քսն ճձձրը վէր կ՛ն / ք՛իների, իր՛քսն մէտներ չների, իր՛քսն փ՛րք՛ն ճրղվել**:

Թձն բառով կազմված դարձվածները ևս արտահայտում են մարդկային բնավորության տարբեր գծեր ու տարբեր հոգեվիճակներ, **թձնը սրրտն**(նեղ, խարդախ), **թձնը տար**(1. տարարյուն, 2. նախադրվ լեզուն), **թձնը հր՛ք կ՛ն**(1. բորբորվել, 2. մեծ նախն ունենալ), **թձնը չուրանալ / ցրմարել**(1. նիհարել, 2. ծուլանալ), **արունը սաշիլ** (1. վախենալ, 2. կենդանությունը՝ առույգությունը կորցնել):

Մարդու կյանքում ու աշխատանքում ձեռքը մեծ գործառնությունն է. այն ուժի, ղեկավարության, գործողության, կարող լինելու խորհրդանիշ է: Նման նշանակություններով է հանդես գալիս **ծր՛քք** բառը հետևյալ դարձվածներում՝ **ծր՛քքն տակէն**(մեկի նեթակայության տակ), **ծր՛քքը հրկարել** (իր ղեկավարության տակ առնել), **ձձրթձձ ծր՛քքու յե՛իլ** (ուրիշից օգնություն ակնկալել),**ծր՛քքն պէն իների**(հնարավորություն ունենալ),**ծր՛քքը կարձ**(անգոր), **ծր՛քքը էրկան**(գործող),**ծր՛քքը քարու տակէ իների**(անկարող լինել):

Բարբառի դարձվածներում տարածված է նաև փոխանունության այն տեսակը, երբ մասը փոխարինում է ամբողջին: Ամբողջի ու մասի հարաբերությունն այստեղ արտահայտվում է նրանով, որ մարմնի մի անդամի անունը փոխարինում է մարդ բառին: Մարմնի անդամների անուններից նման դերով հանդես են գալիս **գլուխ, երես, սիրտ, կաշի, քիթ** բառերը: Մրանցից ամենատարածվածը և թերևս ամենալիարժեքը **գլուխ** բառն է: Մարդու փոխարեն **գլուխ** բառի գործածությունը առանձնապես հատուկ է արևելքի ժողովուրդներին: **Կրթնը** բառով մարդուն խորհրդանշող դարձվածներից են՝ **կրթնը պահել, կրթնը մընալ, կրթնը տիների կրծանումը, կրթնան ծր՛քք յլ՛ր օնել, կրթնը օտել, կրթնանը յլ՛րը վր՛ներ կէնալ, կրթնը փօխել**:

Իր՛քս բառը ևս կարող է փոխարինել մարդուն՝ **իր՛քսն ասել, իր՛քսը թըրըմօր / խօսկ կ՛ն, իր՛քսն ի յլ՛ր խօսել, իր՛քսը պուր տալ**:

Կաշի բառով կազմված քննարկվող կարգի դարձվածները քիչ են՝ **կաշին լղաղել, կաշվան տձձ կ՛ն, կաշին գ՛արզու / թ՛ք տալ, կաշին մաշկել**:

Մի՞րո՞ւ բառը մարդ բառի փոխարեն հանդես է գալիս հետևյալ դարձվածներում՝ *սի՛րտը օտևի, սի՛րտը յորա տաք – տաք ին՛ի, սի՛րտը քանդի / տրկրոսի՛ր անէ, սի՛րտը կրտորէ:*

Քի՛թ բառով կազմված միջաբերական դարձվածներում ունենք մասի և ամբողջի հարաբերության արտահայտություն՝ *քի՛թը ցեց, քի՛թը յորժինքումը, քի՛թը դառել, քրթե՛ն թղևտ, քի՛թը կոխել, քի՛թը հողաղէ,* որտեղ **քի՛թ** բառի տակ ակնկալվում է մարդը:

Փոխանունության մյուս տեսակների դրսևորումներով դարձվածները այնքան էլ մեծ թիվ չեն կազմում: Բավարարվենք պարզապես յուրաքանչյուրից մի քանի օրինակ բերելով. *Մի՛նր էրկու / հազգար տր՛նալ, օթը բէշ անէ, Էրկունը իր՛ք տր՛նա* (թիվը նույն չափովատարկաների փոխարեն), *աղու ուտըցընէ, սի՛վ կի՛նալ, սի՛վէն սիպտակ ատէ, սիպտակէն՝ սի՛վ(հատկանիշի անվանումը առարկայի փոխարեն), Պաղուս-Պէտրոս չինի / տճօս չրի՛, ծիպլի Մատոթ, Պաղուսէն էծը* (հատուկ անունը հասարակի փոխարեն), *էն աշխարհը / դուռնյան քի՛նի, Յէրուսաղէմ՛ի ինի* (տեղի անունը այդ տեղում գտնվող ու գործող մարդկանց կամ երևույթների փոխարեն) և այլն:

Ոճական հնարներից փոխանունության հետ սերտորեն կապված է խորհրդանշանը: Բնչպես փոխանունությունը, խորհրդանշանը ևս մի առարկայի փոխարեն մյուսի գործածությունն է, որը լեզվում հաճախակի գործածության հետևանքով կայունացել է: Խորհրդանշանի համար խոսքային իրադրությունն ու միջավայրը նույն դերը չունեն, ինչ որ փոխանունության: Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ միևնույն առարկայի կամ երևույթի հաճախակի փոխանվանաբար կիրառությունը դարձվածներում կարող է հանգեցնել արտահայտչական մի այլ միջոցի՝ խորհրդանշանի առաջացման:

Սպանություն, կտորած բառերի փոխարեն *արյուն* բառի հաճախակի գործածության հետևանքով առաջացել է պատերազմի, սպանության խորհրդանշանը՝ *արյունը*: Նույն ձևով էլ *աղնուհացը* բառակազմության, ընկերության, հյուրասիրության խորհրդանիշն էն, *հացը* ապրուստի, *խաչը* բախտի, *ծուխը* խորհրդանշում է շեն լինելը, գոյատևելը:

Խորհրդանշան-բաղադրիչ ունեցող դարձվածները բարբառում բավական շատ են. *ճճճճճճճճ / քրցի (սպանություն կատարել), ճճճճճճճճ կապել (հաշտեցնել), աղուհաց կրտորէ (մեկի հետ ընկերություն բարեկամություն անել), աղուհաց մըննան քրցի (ապերախոս լինել), հացը ծի՛րքան խրիլ (ապրուստի միջոցներից գրկել), մին փօր հաց (նվազագույն վարձատրություն), խաչը կրխան խրթավէլ (փորձանքի հանդիպել), ձձձձձձ խաչը քաշիլ (իր բախտի տերը լինել), ծօխը կրտորցընէլ (1. օջախը քանդել, 2. սնրունըր ոչնչացնել), տանը ծօխը յի՛ր հանէլ (հայրական տունը շենացնել), ուղաղէն ծօխը կրտորվէլ (հայրական տունը քանդվել)* և այլն:

Իբրև ոճական միջոց՝ համեմատությունը կոչված է երկու և ավելի առարկաներ կամ երևույթներ բաղադրելու միջոցով ասվածին կարևորություն տալու: Համեմատության առաջացման հիմքը երկու կամ ավելի առարկաների նմանությունն է: Արդեն ձևավորված համեմատության վերաբերման արտահայտությունը նախապայման է դարձվածի առաջացման համար, որը վերջնականորեն ձևավորվում է հանրության կողմից տվյալ իմաստով հաճախակի գործածության հետևանքով: Դարձվածներում համեմատության դրսևորման առանձնահատկությունն այն է, որ համեմատվող եզրերից մեկը բացակայում է՝ *հէնճճճճ մաննան նրման գի՛ր, գճճճճ նրման պահէլ, ճրդպօրու նրման չրխկչրխկալ*: Եթե *էշու նրման, հճճճճ յի՛րու նրման, ճիճճճ նրման, ճրտու նրման* և այլ դարձվածներում համեմատությունը ունի լեզվական դրսևորում, ապա բավական մեծ է այն դարձվածների թիվը, որոնցում առկա է ներքին բովանդակային համեմատությունը՝ *շան թակ տալ, շան բախտ ինի, շան իրի՛ս ինի, շանը քրթան ճճճճ խրէլ*: Նման կարգի դարձվածների առաջացման ոճական հիմքը փոխաբերությունն է:

Բարբառում համեմատաբար շատ են ընտանի կենդանիների անուններով համեմատության հիման վրա առաջացած դարձվածները՝ *շան նրման հճճճճ չիլ, էշու նրման պինըցընէլ, կատվու նրման մաշկէն չրցնէլ, հատվու նրման թճճճ ինի*:

Շրջասությունը առաջանում է միևնույն բովանդակությունը ավելի ծավալուն, ընդարձակ լեզվական միջոցներով, երբեմն էլ նկարագրորեն արտահայտելու հետևանքով, որն արվում է ասածն ավելի հետաքրքրական, կարևոր, պատշաճ դարձնելու և կամ հեզնելու համար:

Շրջասությունները լինում են երկու տիպի՝ *նկարագրական և այլաբանական*: Նկարագրական շրջասությունները հասկացության պարզ անվանումներն են՝ այլ բառերի միջոցով: Սրանք քանակապես ավելի շատ են: Համարժեքության չափը այստեղ ավելի մեծ է, քան այլաբանականներում: Այլաբանական շրջասությունը հասկացությունն անուղղակի անվանելու հետ մեկտեղ ունենում է նաև փոխաբերական իմաստ արտահայտող բառեր: Դարձվածները առաջանում են այլաբանական շրջասությունների հիման վրա, ինչը ինքնին հասկանալի է, քանի որ դարձվածներում փոխաբերական իմաստ ունեցող բառի (կամ բառերի) առարկայությունը պարտադիր է:

Հայտնի է, որ երբեմն երևույթների անուղղակի անվանումը շատ ավելի ներգործուն տպավորություն է ունենում, քան ճիշտ ձևերը, ուստի և նրանք ավելի լայնորեն են կիրառվում լեզվում: Շրջասություններն ընդհանրապես այս կամ այն հասկացությունն արտահայտում են իմաստավոր պատկերավորությամբ: Այսպես, մեկի պատճառով անհետանալու, կորչելու երևույթն անվանում ենք *մինի խաչավր թաղվել*, ջահել լինելը՝ *բիդի լճօսը քի՛նի*, ծերանալը՝ *բիդի մրթենը քի՛նի* դարձվածներով: Շրջասություններն օգտագործվում են տպավորությունը մեղմացնելու, բառի թողնելիք ազդեցությունը թուլացնելու համար: Այսպիսի բնույթ ունեն մահանալու բովանդակություն արտահայտող շրջասություն-դարձվածները՝ *այաթը ծրլլալ / հճճճճ ի / վեր լղնէլ, հօրօց-հանգուցլօց տր՛նալ, հճճճճ Ըստուծէն պահ տալ, ճիճճճ նրման հճճճճ ի, մին հափուս վի՛ղէն արժան ինի / տր՛նալ*: Մահանալու իմաստ ունեցող մի շարք շրջասություն-դարձվածներ էլ արտահայտում են խոսողի բացասական վերաբերմունքը՝ *կրխրվեր քի՛նի, գճճճճ օս տր՛նալ, կի՛րճէն ծօցը քի՛նի, սաղանէն ճի՛ր քի՛նի, վի՛նէրը մրտաղէլ*:

Մարդիկ շրջասությունների են դիմում նաև այն դեպքում, երբ խուսափում են ոչ զեղեցիկ բառեր գործածելուց՝ ծածկելով այդպիսի երևույթի ուղղակի անվանումը՝ *ճճճճ թօղ անէլ / թափէլ / վեր ածէլ (միզել), կրխր ճի՛ր տր մին անէլ / մին պրցու տինիլ (մեկի հետ սեռական հարաբերություն ունենալ), սաղանէն վի՛նը կտորէլ (բնական պահանջները բավարարել՝ չնայած անպատեհ պահին)*:

Բարբառում դարձվածային համանիշներով հարուստ է *մեծնել* բառը. մահվան վերաբերյալ շրջասություն-դարձվածները մեծ թիվ են կազմում: Շատ են նաև խաբելու բովանդակություն արտահայտող շրջասություն-դարձվածները՝ *գօգօլ՛ր թափ տալ, կրխր վարէլ, կուտամանը թափ տալ, աշկէն թճճ / մօխեր փրչիլ, կրխր թի՛ս թիլ / ժէտիլ* և այլն:

Չափազանցությունը և նվազասությունը ընդհանրապես չեն շփոթում ոճական մյուս հնարների հետ, ստուգաբանական տեսակետից ևս խիստ պարզ են և բացատրության կարիք չեն գոյում:

Բարբառում չափազանցումը դարձվածներ կազմելու տարածված միջոցներից է:

Չափազանցություն բովանդակող դարձվածներում երևում է ժողովրդի վառ երևակայությունը՝ **թեփառնէն ծածղինիլ**(շատ ծու ածել), **ձօրձն շուխկան խորթնէլ / վախէլ** (1. խիստ երկշոտ լինել, 2. խիստ կասկածամիտ լինել), **Առանց փրչիլ վեր կրդնէլ** (1. նիհար է, 2. թույլ ու ժասպատ է), **մաննը մաննէն չրտալ** (բոլորովին չաշխատել):

Չափազանցումը գործադրվում է որևէ երևույթ շնչով, նպատակով, այդ պատճառով չափազանցության հիման վրա ձևավորված դարձվածներում առկա է հատկանիշի կամ երևույթի չափազանցում, մեծացում, սաստկացում: Օրինակ, **թօշան՝ թօձն կաթէլ**(ամողջ լինել, կարմիր թշեր ունենալ), **մօրթան տաձու կ՛էլ** (մեծ ջանք գործադրել), **ալրէկանը տրդէկան տր՛նալ**(շատ արագ մեծանալ), **մազ՛ը մաշան կէս անէլ** (1. դիպուկ կրակել, 2. մեծ ճշգրտությամբ որոշել):

Առավել պատկերավորությամբ ու արտահայտչականության ուժգնությամբ աչքի են ընկնում նախադասության կառուցվածք ունեցող չափազանցություն-դարձվածները՝ **Հրուստէն վրճակըն էլ ա թօխա կ՛մ, ճօտեր անում, Տէնակընխա՝ թօձն չիկաթէլ, Ընթնրվա քարըն էլ ա ծընր՛նը կրկրում, Քարը հօփ տա՝ ճօր կրկաթէ, Սրտէն կալ կրթակվէ / պէրթ կրկնվի / տր՛դ վեր կորըցվի:**

Համեմատաբար քիչ դարձվածներում գործածվում է նվազասություն: Սա ևս չափազանցություն է՝ միայն հակառակ իմաստով. կատարվում է նվազեցում, փոքրացում՝ **ծրտու կեր անէլ**(շատ քիչ ուտել), **մազ՛ը / կրտորած դէնը չ՛ ժիլ**(մեկի՛ մի բանի համեմատությամբ արժեք չունենալ), **մազ՛ մրնալ**(քիչ մնալ), **մազ՛ ա պրծորնէլ**(փորձանքից հազիվհազ պրծնել):

Լեզվարտահայտչական մյուս միջոցները ավելի քիչ են արտահայտություն գտել դարձվածներում և դրսևորումների բազմազանություն չեն ներկայացնում:

Հնգանքը ժողովրդական խոսքի անբաժանելի երանգներից է: Հնգանքով ասվածը սովորաբար ընկալվում է հակառակ իմաստով: Այսպես, **խր՛լըն տօպրոպէլ** դարձվածային արտահայտությունը գործածվում է հիմար, տխմար մարդկանց հասցեին, **խր՛լըն ճօձը խրմէլ** դարձվածը ասվում է չկշռադատված խոսքի, արարքի տիրոջ հասցեին: Հնգանական-ծաղրական երանգ ունեն նաև հետևյալ դարձվածները՝ **Քաշէրը սր՛վ ըն կրնական, Պարալ ըս յր՛կալ, Խր՛լըն վագ տամ, Ըշու՛ն հիտ քազախ, սր՛բար պողտէն քրցիլ** և այլն:

Խոսքն ավելի ներգործուն ու պատկերավոր է դառնում, երբ համատեղվում են երկու ոչ համատեղելի (բայց ոչ հակադիր) հասկացություններ: Անլծակցությունը՝ որպես ոճական հնարանք, հաճախակի է դրսևորվում դարձվածներում: Անհամատեղելի հասկացությունների համատեղում ունենք հետևյալ դարձվածներում՝ **անթաղ մր՛նալ, քօռ տինակալ մօրթէլ, ճօձը թակէլ / ըղանձիլ, անգուճը ծրնէլ, վրճնէրը գ՛ձօլբա կ՛օրծէլ, ճիլ՛ն չ՛ր տաձու կ՛էլ, մարթու չիլ, էշ մատաղ անէլ, էշու հրիշտորակ:**

Բազմաշաղկապությունը և անշաղկապությունը՝ որպես լեզվական, արտահայտամիջոցներ, դրսևորվել են մի շարք դարձվածներում:

Իրար հակադրվող երկու մասերից կազմված դարձվածների շաղկապները կրկնվում են նախադաս դիրքում՝ **հա՛մ հա՛վէն փրչիլ, հա՛մ կա՛ծին, հա՛մնալէնթրխէլ, հա՛մ մէխին, հա՛մ յր՛ր ինիլ, հա՛մ վեր, Յա՛աղընսպակաս, յա՛մաղը, Յա՛ էշը կրտակէ, յա՛ իշատարը, յա՛սասած, յա՛ քսէլու:**

Անշաղկապությունը ավելի շատ հատուկ է բանավոր խոսքին և նպատակով է խոսքի հակիրճությանն ու դիպուկությանը: Անշաղկապ կապակցված բարդ կառուցվածք ունեցող նախադասություն-դարձվածները բարբառում բավական շատ են՝ **Կրդակէն քրցիլ / օնիս՝ խրնճընսպլ՛տ չի կ՛էլ, Թրթիս տափընիլ, Բրդ՛սէն յրդճօձ անիս՝ կօտվէ, Էձօճօձն չինի՛ քաշ-քրէղակ յրբա կրտան տանին:**

Դիմառնությունը ժողովրդական խոսքին հատուկ ոճական հնարք է: Ժողովուրդը անշունչ առարկաները շնչավորում, նրանց վերագրում է կենդանուն կամ մարդուն հատուկ հատկանիշներ, անշունչ առարկաներին ու կենդանիներին՝ բանականություն և խոսելու շնորհ՝ դրանով իսկ խոսքը դարձնելով ավելի հուզական ու պատկերավոր: Բարբառի դարձվածներում ավելի հաճախ դրսևորվում է դիմառնության այն տեսակը, երբ կենդանիներին վերագրվում է խոսելու շնորհ, մարդկային բանականություն՝ **օխձու խր՛լը, օխձու լձօճօձ թափէլ, էշան կ՛արունք հրցրնէլ, Էշին ըսր՛ գէն՝ աշկրտ լձօս, քօռակ ա իլ՛ լ, սաից՝ ըտրրանսպ պէնըս թիթրվանում չի:**

Դիմառնությանը հակառակ է այն երևույթը, երբ կենդանիներին բնորոշ հատկանիշները վերագրվում են մարդկանց՝ **խօտ ըրածէլ, կրտօցը սրդէլ, Կ՛ ըլ խրդրնէլ / թակէլ / թրխէլ, Կ՛ ըլ ին խօր թաղէլ, ձօր՛ն թիթ՛ին յրբա Կ՛ չիլ:**

Միտքը հնարավորինս հակիրճ արտահայտելու հատկանիշը լեզվի կատարելության պայմաններից է, դրան է ձգտում լեզուն իր զարգացման ճանապարհին: Այդ պատճառով զեղչումը՝ որպես լեզվի համառոտության միջոց, կիրառվում է թե՛ բանավոր, թե՛ գրավոր խոսքում, գործառական բոլոր ոճերում: Այլ կերպ ասած՝ զեղչումը ընդհանուր լեզվական երևույթ է: Այն ժողովրդական խոսքի սիրած ճարտասանական ձևերից է և իր արտահայտությունն է գտել նաև Ղարաբաղի բարբառի դարձվածներում՝ **Անիս-անիս, կր՛տէն նրստիս, չ՛ լլեր մաղիս, Հայում տրվարած, թօրքում տրվարած, Սաղանէն անգուճը խալ՛, Վր՛դը նրմանը ծրնալ չի, Տիլ՛ր՛ Աստուծ, տիվեր՝ տու** և այլն:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Բաղիկյան Խ., Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Երևան, 1986:
2. Բեդիրյան Պ., Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Երևան, 1973:
3. Գևորգյան Ե., Եղանակավորող դարձվածներ, ՊԲՀ, 1966, հ. 1:
4. Մելքոնյան Ս., Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Երևան, 1984:
5. Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքներ, 2-րդ մաս, Երևան, 1991:
6. Ջահուկյան Գ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության, Երևան, 1988:
7. Սուրիսյան Ա., Գալստյան Ս., Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Երևան, 1975: